

Artūras Tereškinas

ORTODOKSIJOS MALONUMAI: KANONADOS, TABU, REŽIMAI, UŽRIBIAI

Į savo klausimą „Kas taip pavojinga tame, kad žmonės kalba ir kad jų kalbėjimas dauginasi ir plinta? Kodėl čia [įmanu išvelgti] pavojų?“ prancūzų filosofas M. Foucault atsakė: „Aš manau, kad kiekvienoje visuomenėje diskurso produkcija yra ir kontroliuojama, atrenkama, organizuojama, ir sykiu perskirstoma pagal tam tikras procedūras, kurių tikslas – nukreipti į šalį diskurso galias bei pavojus, padėti pasirengti netikėtiems įvykiams, išvengti sunkaus bauginančio diskurso materialumo“.¹ Šiame straipsnyje ir bus telkiamasi ties bauginančiu diskurso materialumu: maloniais diskursų apie literatūrą bei kultūrą pavojais ir pavojingais malonumais, tradicinio literatūros mokslo bei kritikos teritorija ir naujo kalbėjimo apie kultūrą galimybės. Apibūdinant tradicinio literatūros mokslo bei kritikos koordinatas, bus mėginama pateikti naujos disciplinos – kultūrinių studijų – apybraižas, pamąstyti apie šios disciplinos žavesį ir skurdą.

Kiekviena disciplina, taip pat atskiras tyrinėtojas praktikuoja savo diskursą, užėmęs apibrėžtą teritoriją, kuri dažnai susikryžiuoja su skirtingomis kalbėjimo ir žinojimo erdvėmis. Varžomasi ne tik dėl teisės žinoti, bet ir dėl skirtingų būdų pasakyti tai, kas sužinoma, išgyvenama, ištiriama. Varžantis dėl kalbėjimo bei žinojimo būdų, mėginama įtvirtinti savą ne tik dabarties, bet ir praeities versiją: iš kasdienos ir istorijos sąvartynų bei išnašų išsirenkama tai, kas atitinka tyrinėtojų grupuotės, atskiros akademinės institucijos nario pasaulėvokas. Pastarosios savo ruožtu lemiamos „tiesos režimų“, kiekvienai visuomenei bendros tiesos politikos, tai yra diskurso tipų, kuriuos visuomenė priima, patvirtina ir įteisina kaip „teisingus“; mechanizmų bei pavyzdžių, leidžiančių atskirti teisingus teiginius nuo neteisingų; priemonių, sankcionuojančių kiekvieną teiginį; taip pat technikų ir procedūrų, laikomų vertingomis siekiant tiesos bei statuso tų, kurių kalbėjimas yra

laikomas „teisingu“.² Mūsų veiksmai ir užsiėmimai yra teisiami, pasmerkiami, klasifikuojami, apibrėžiami, ir mes patys pagal tiesos diskursų ekonomiką, jų produkciją, kaupimą bei cirkuliaciją esame priskiriami tam tikram buvimo ir mirties būdai.³

Diskursas – politinis darinys: net ir kurdami tyrinėjimo programas, komentuodami visuomeninius reiškinius, tylėdami, mes esame įsivėlę į nuolatinį reprezentacijos triūsą. Šiuo triūsu mėginama sukonstruoti ir primesti kitiems savą kultūrinio pasaulio viziją, sykiu siekiant paramos ir patvirtinimo iš tų, kurių rankose galia įveiksinti tam tikrą tiesą, įbrėžti ją į socialinę bei kultūrinę erdves.⁴ Visuomeninės, politinės institucijos, įtakingi asmenys, turintys galimybę kalbėti, būti klausomi ir išgirsti, ir nustato tiesos bei netiesos, teisybės bei melo, tikrumo bei netikrumo kriterijus. Diskursų produkcija, jų platinimas visada palenktas galios siekimo logikai. Šios logikos išeičiai taškas – mobilizuoti kuo daugiau subjektų, kurie priimtų ir apbruotų apibrėžtų idėjų apie kultūrą repertuarą.⁵

Ši ilgoka įžanga – tik norint dar syki patvirtinti, kad tikėjimas nesuinteresuoto, objektyvaus diskurso galimybe yra XIX amžiaus nuplaidis, grįsta pozityvistine to meto „moksliskumo“ koncepcija, kuri savo ruožtu persunkta XIX amžiaus istoriskumo supratimu. Objektyvumo problema itin aktuali humanitariniams bei socialiniams mokslams: ginčijantis dėl objektyvumo humanitariniuose ir tiksluosiuose moksluose išryškėjo gan aiški takoskyra tarp dviejų požiūrių į diskurso (ne)objektyvumą ir pažinimo procesą bei žinojimą: vienu manoma, kad bet koks mokslas esąs priemonė kurti objektyvią tiesą, taigi yra objektyvus, nevertinantis. Kitų nuomone, mokslai, kaip ir bet koks diskursas, visada buvo ir tebėra kultūriškai bei politiškai motyvuoti, saistomi kultūrinių papročių ir politinių įsipareigojimų. Kaip socialinė institucija mokslas prisideda prie

kultūriškai specifinio vertinimo ir išteklių paskirstymo. Pastarojo požiūrio šalininkai teigia, jog būtina suvokti, kaip žinojimą ir pažinimą skatinančios, jį kuriančios institucijos — universitetai, akademijos, institutai ar atskiri asmenys, kurie mano esą aukštesnių institucijų (pavyzdžiui, tautos ar visuomenės balso) įpareigoti kalbėti — skatina vienos žinojimo rūšies gamybą bei sklaidą ir vengia kitos. Aiškinantis, kaip atskiros humanitarinių mokslų disciplinos, jų planai bei programos struktūrina tai, ką mes sužinome, ir privilegijuoja tam tikras žinojimo formas sąmoningai primiršdami kitas, prieinama išvada, kad kiekvienas skaitymo ir interpretavimo aktas yra „suinteresuotas“, „užsiangažavęs“ tautinėms, visuomeninėms, politinėms organizacijoms, asmeniniams tikslams. Literatūros bei kultūros tyrinėjimas ir interpretavimas neišvengiamai balansuoja tarp poetinių ir politinių literatūros bei kultūros dimensijų. O ir patys analizės objektai — literatūra bei kultūra — retai ir teapsimetinėjo esančios objektyvios, bešališkos, pelno nesiekiančios praktikos: jų tikslas visada buvo vienokių ar kitokių būdu sukaupti kuo didesnę materialinį bei simbolinį kultūrinį kapitalą.⁷

Vienas iš svarbių klausimų yra pasaulinės ir tautinės literatūros kanonai. Dėl jo, formuojant ir praktikuojant naujų akademinių diskursų galimybes, kuriomis būtų atvirai pripažįstamos savų interesų formulės bei formos, susikryžiuoja objektyvumo ir subjektivitymo, mistifikacijos ir analitiškumo ietys. Tradiciniame literatūros moksle ir kritikoje dominuojantis mėginimas viską tempti ant vadinamo „tikros kultūros / tikros literatūros“ kanono neskatina naujų požiūrių bei perspektyvų radimosi. Vakaruose konservatyvų autoritarinį kanoniškumą propaguoja H. Bloomo knyga *Vakarų kanonas*. Joje siūlomą poleminių Vakarų pasaulio kanoną sudaro daugiausia europiečių ir europiečių amerikiečių vyrai autoriai. Mažų tautų literatai lieka užribyje.⁸ Deja, kanoną, kaip „amžinų“ kūrinių sąrašą, kuria žmonės, kurių nuomonės kanonizuojamos. Kanono formavimas — politinis, kultūrinis, socialinis aktas; kanonas institucionalizuojamas per universitetų sakyklas, įtakingą kultūrinę bei

literatūrinę spaudą. Tvirtinant kanonus, kovojant dėl kanoniškumo ir kanonizacijos, dažnai norima kontroliuoti, monopolizuoti visą kultūrinį aparatą.

Lietuvoje kanono problema ne mažiau svarbi. Net kanoninių autorių — tokių kaip Maironis — poezijos interpretacijos, pavyzdžiui, iš karto tampa sankirtos dėl visuomeninių bei tautinių problemų ir prioritetų lauku. Kas tos sankirtos užkulisuose, akivaizdu — pastangos arba visomis jėgomis išlaikyti tautinį identitetą ir lietuvių kolektyvinę sąmonę nepakitusių, arba mėginti juos analizuoti, sykiu transformuojant.⁹ Kanonų karuose garbūs tradicijos ir „dvasingumo“ gynėjai šarvuojasi siekimu nutildyti, paneigti, sunaikinti tą, kuris išdrįsta kalbėti kitaip. Apibrėžiamos to, apie ką galima kalbėti, ribos. Imamasi net psichiatrų vaidmens: pasirodo, kad nūn literatūros mokslininko bei kritiko užduotis yra nustatyti, kokia meilė yra „natūrali“, o kokia ne, kiek erotikos Lietuvos piliečiui gali būti patiekta, o kiek ne.¹⁰

Kanonai daugina kanonus. Kovojant su kanonais, kuriami nauji. Švaistantis kanoniškomis ir nekanoniškomis formulėmis, ieškoma dėsnių, įrodančių, dėl ko verta kovoti ir kalbėti. Sugretindami tradicinio literatūros mokslo bei kritikos išeities taškus ir kultūrinių studijų (*cultural studies*), dar naujos disciplinos, populiaros JAV ir Europoje, pamatinius teiginius, šiame straipsnyje sieksime pateikti naujų diskursų apie literatūrą bei kultūrą apmatus.

Kultūrinės studijos, kilusios iš tokių disciplinų kaip sociologija, antropologija, semiotika, lingvistika, marksizmas, literatūros studijos etc. įvairovės — tai disciplina su nuolat naujai apibrėžiamomis ribomis ir užribiais. Dažnai apibrėžiamos kaip antidisiplina, kultūrinės studijos išgyvena produktyvaus netikrumo dėl savo, kaip disciplinos, statuso būseną.¹¹ Literatūros mokslas ir kritika, susikūrę savo akademinę nišą, dedasi vieninga disciplina. Tokia vieninga diskursyvinė strategija ar jos regimybė neįmanoma kultūrinėse studijose, kur nemaža elementų skolinamasi iš daugybės jau minėtų disciplinų. Dėl to šios studijos dažnai laikomos grėsme konvencionaliam diskursyvinės galios / žinojimo režimui, tiems atskiriems pažinimo

būdams, kurie vartoja išimtinai savas procedūras ir objektus.¹² Kultūrinės studijos analizuoja tai, kaip mes „skaitome“ kultūras, kaip kultūros kuria ir palaiko reikšmes, kaip kultūriniai skirtumai varžosi vienas su kitu, kokiais būdais kultūriniai tekstai konstruoja ir perdirba reikšmes, identitetus, vertybes. Skverbdamosios į „kultūrinę politiką“, tyrinėdamos politines kultūros reikšmes, kultūrinės studijos didžiausią dėmesį skiria lyties, seksualumo, etniškumo, klasės, tautiškumo, technologijos, galios, kasdienybės ir kitoms problemoms. Tekstinė kultūrinių studijų bazė labai plati: tai – literatūra, menas, žiniasklaida, mada, lytis, sportas, architektūra, filmai.¹³

Tradicinis literatūros mokslas ir kritika, dominuojantys Lietuvos viešosiose kultūros sferose, studijuoja vadinamąją didžiąją literatūrą. Tokia literatūra laikomi turiningi, išreiškiantys autoriaus vaizduotę tekstai, kurie viešai paskelbiami kaip atitinkantys „amžinus estetinius kriterijus“ ir išreiškiantys „universalias tiesas“. Apsisiautus „universalijų tiesų“ mantija, neklusama, kodėl vieni tekstai pasirenkami kaip išreiškiantys „amžinas“ vertybes bei tradicijas, o kiti – apskritai eliminuojami. Nebereikšminga pasidaro ir tai, kodėl vieni tekstai tampa tinkamu švietimo ir pedagogikos pagrindu, o kiti iš viso nustumiami į šalį.

Mintis, kad subjektai gali ne tik „gimdyti“ tekstus, bet ir būti tekstų pasekmės, kategoriškai atmetama konvencionalios tautinės literatūros pedagogikos. Čia autorius, vadinamas klasikų, išreiškia save ir savo vaizduotę, sukurdamas kūrinį, kuris atitinka egzistuojantį tautinės literatūros (aukštosios literatūros tradicijos) kanoną. Literatūros tyrinėtojai, pasiduodami tam kanonui, siekia susitapatinti su autoriumi, jo / jos pasaulėjauta. Pagrindinės šios rūšies mokslo ir kritikos aksiomos būtų trys: pirma, literatūros tekstas prasideda autoriaus patirtimi; antra, literatūros tekstas išreiškia ir atspindi autoriaus patirtį; trečia, išgyvendami / patirdami tekstą, skaitytojai siekia atkurti bei išgyventi autoriaus patirtį.¹⁴ Vadinasi, vienas iš pamatinių tradicinio literatūros mokslo ir kritikos tikslų – atkurti autoriaus patirtį, patį tekstą ir tai, kaip skaitytojas

išgyvena / patiria šį tekstą.

Antony Easthope'o teigimu, kaip žinojimo / žinijos forma, pastarasis literatūros mokslo ir kritikos diskursas visiškai atitinka tradicinį empirizmą, pagal kurį, ištais pažinimo procesas remiasi subjekto procedūra, vadinama abstrahavimu. Žinoti reiškia abstrahuoti, iš realaus objekto „ištraukti“ jo esmę; tos esmės išsigijimas subjekto vadinamas žinojimu. Empirizmas konstruoja žinojimą, teoriniu procesu neigdamas tą konstravimą. Panašiai ir empiristinis literatūros mokslas bei kritika konstruoja literatūros tekstus, neprisipažindami tą darą.¹⁵ Empiristinė literatūrotyra neprisipažįsta įtraukianti savo analizuojamus subjektus į „ideologinį scenarijų“, kuriame istorinis subjektas sutapatinamas su transcendentiniu absoliučiu objektu. Tokios kritikos daug samprotaujama apie dvasią, apie tai, kaip „amžinas“ transcendentinis dvasios fenomenas pasirodo tekste.¹⁶ Teigiama, kad „[ž]mogaus kūryba yra amžino / vieningo kūrybos principo analogas.“¹⁷ Kalbama apie tai, kad kūryba yra „pažymėta amžinybės ženklų“¹⁸.

Kultūrinių studijų atstovai kritikuoja pastarąją paradigmą, grįstą estetinio patyrimo samprata (autorius išgyvena realybę; tekstas kaip autoriaus patyrimo reprodukcija; literatūros mokslas kaip diskursyvinė tekstų rekonstrukcija; skaitytojų identifikacija su autoriaus patirtimi per autorių, tekstą ir kritiką). Jų manymu, patirtis nėra tolygi pažinimui / žinojimui; todėl tekstai privalo būti analizuojami, atsižvelgiant į jų santykį su institucijomis, ideologijomis, subjekto pozicijomis, lytimi, tokiomis sąvokomis kaip „aš“ ir „kitas“. Užuoat stengusis kanonizuoti tam tikrus kūrinius, kultūrinės studijos imamosi analizuoti kanono raidos dinamiką ir tai, kokią funkciją jis atliko ar atlieka apibrėžtoje kultūroje. Užuoat įrodinėjus, kad vienas tekstas yra geras, o kitas – ne, aiškinamasi, kokį semantinį kapitalą tie tekstai yra sukaupę ir kaip jie įsijungia į daugialypių kultūrinių procesų apyvartą.¹⁹

Tradicinio literatūros mokslo bei kritikos diskursyvinėje struktūroje, besiremiančioje estetikos ir patirties sutapatinimu, kultūra bei literatūra apibūdinamos kaip transcendentiniai dariniai. Analizuojant literatūros darbus, istorinis

autorius, gyvas ar miręs, slaptaį sutapatinamas su transcendentiniu autoriumi, neva nepavaldžiu laikui. Vaduojantis „virš-istoriniu“ kanonu, šita autoriaus samprata pritaikoma socialinei ir istorinei plotmėms (kurios suvokiamos kaip autorių pasaulis), paverčiant jas tokiomis pat transcendentinėmis erdvėmis. Gal dėl to kitoks požiūris į literatūros vyksmą tokių mokslininkų bei kritikų pakrikštijamas pasikėsiniu į transcendenciją kaip „dvasinės galimybės liudytoją“. Nes neva „naikinama riba, kurią pati literatūra kūrė literatūra tapdama. Kur nyksta arba naikinama riba, nyksta ir transcendencija arba kitas matmuo“.²⁰ Iš cituotų pasisakymų galima daryti išvadą, kad tradicinio literatūros mokslo užduotis – ieškoti transcendencijos, pademonstruoti, jog ji egzistuoja kanonizuotu literatūros objektu, neleisti, kad ši transcendencija išnyktų. Gramdantis metafizineje mimikrijoje, pasidavus magiškiems žodžiams „tradicija“, „istorija“, „dvasingumas“, literatūros objektas paverčiamas transcendentiniu, viršlaikiniu, peržengiančiu ir istoriją, ir materialų pavidalą.

Transcendencijos bei amžinybės reikalavimai neišvengiamai iškelia ir laiko problemą literatūros moksle bei kultūrinėse studijose. Literatūros mokslas ir kritika apibūdina savo objektą – kanoną ir autorinius darbus – kaip baigtinį, nukreiptą į praeitį. Nors į kanoninių kūrinių tarpą įterpiami nauji kūriniai, kanono praeitiškumas pabrėžiamas labiau nei jo dabarties pokyčiai. Dažnai šitas praeitiškumas įvardijamas kaip tradicija: „Bet iš principo meno kūrybą išlaiko tik konservatyvumas, konservuojanti tradicija“.²¹ Tačiau ir pati tradicija yra ne inertiškas istorizuotas socialinių bei kultūrinių struktūrų segmentas, o aktyvi formuojanti jėga, išreiškianti dabarties ideologiją. Tradicija – praeities versija, skirta dabarčiai pateisinti. Tai atrankos procesas, kuriuo kultūriškai ratifikuojama dabarties tvarka.

Vengdami literatūros mokslo objekto – transcendentinio, autorinio, kanoninio, visada pabrėžiančio tradiciją ir praeitį, – kultūrinių studijų atstovai telkiasi ties dabartimi kaip svarbiausia tapsmo vieta. Vienas iš kultūrinių studijų objektų – populiarī kultūra – materialī, kolektyviai kuriama, nuolat konstruojama,

atnaujinama, visados tampanti. Tačiau tai nereiškia, kad nesidomima praeitimi: praeitis formuoja ir apibrėžia dabartį, praeities reinterpretavimas svarbus kultūrinėms studijoms kaip disciplinai. Dėl to kultūrinės studijos iš istorijos paraščių iškrapšto „žemosios“ kultūros tekstus, neįtilpusius į kanoninės tradicijos rėmus.

Su laiko problema susijęs ir istorijos supratimas. Tradiciniame literatūros moksle bei kritikoje istorija yra priešpriešinama literatūriniam šedevrui, kuris pralengia, „transcendentuoja“ istoriją. Kultūrinių studijų programoms istorija nėra vien tik fonas: Shakespeare'o dramos nepakyla virš istorijos, priešingai – jos su ja susietos, ją formuoja ir pačios yra jos formuojamos. Tradicinėje literatūros kritikoje istorija suvokiama metafiziškai, kaip savaime reikšmingas procesas.²² Kultūrinės studijos labiau laikosi genealoginio požiūrio: istorija čia regima kaip atsitiktinumų, pertrūkių, netikėtumų, sąlygiškumų grandinė. Genealoginė istorija įvykių pėdsakuose atranda ne tęstinumą ir koherenciją, o prieštaravimą, neatitikimą, užmarštį, atotrūkį. Praeityje ieškoma ne paslėptų „amžinų“ istorijos tiesų, bet daugialypių, daugiareikšmių įvykių, per kuriuos asmenys manė tas tiesas išreiškia.

Į kultūrinių studijų tyrinėjimo objektą įeina ir vadinamosios (pop ar masinės) žemos kultūros tekstai. Atmetamas literatūros mokslo privilegiuojamas estetikos transcendentalumas, suabejojama „transcendentiniu“ literatūriniu kanonu ir pasineriama į kitokį analizės objektą, kuriuo tampa ne tik kanono formulėmis pašventintas menas, bet ir artefaktai, ne tik vadinamoji kūryba, bet ir produkcija. Bet koks analizės objektas – ar kanoninis, ar ne – yra istoriškai apibrėžtų diskursyvinių darinių produktas. Suprobleminama griežta takoskyra tarp aukštosios ir žemosios kultūrų, tarp autorinių darbų ir kolektyvinių tekstų, nes ir aukštosios kultūros kanoną, jei jis pripažįstamas, imamasi analizuoti pop tradicijos požiūriu.²³ Traktuojant pripažintos ir nepripažintos neoficialios kultūros tekstus (galima juos vadinti kasdienybės tekstais) tame pačiame teoriniame kontekste, domimasi ne literatūros teorija, bet skirtingos rūšies kultūros

diskursų konstravimu ir paplitimu. Politiniai pamfletai, religiniai kūriniai, medicininiai įrašai, mados, dienoraščiai, kaip kultūriniai produktai, suformuoti tam tikrų diskursų ir žinojimo būdų, laikomi ne mažiau įdomiais nei vadinamieji šedevrai. Tad kultūrinės studijos atsisako požiūrio, suprastinančio kultūrą iki tam tikrų jos dalių, neva transcendentuojančių laiką, išreiškiančių tos kultūros „esmę“, bet iš tikrųjų atspindinčių tik tai, kas toje kultūroje apibrėžiama kaip politiškai, ideologiškai, etiškai svarbu ir vertinga. Kultūrinių studijų atstovai kvestionuoja literatūrinių institucijų, kurios sakralizuoja vienus tekstus kitų sąskaita, objektyvumo teigimą: iš tikrųjų tos institucijos „primiršta“ jų pačių reliatyvumą ir literatūrinių standartų istoriškumą bei kultūrinį determinuotumą. Pasidavusios moraliniam snobizmui, tos literatūrinės institucijos mano turinčios nepriekaištingą skonį ir galinčios identifikuoti „amžinus“ kūrinius.

Kad opozicijos tarp aukštosios ir žemosios kultūrų, teksto ir konteksto, įteisinančios dominuojančias hierarchijas, yra problematiškos, patvirtina ir pati kultūra. Istorikai žvelgiant į jį, matyti, kad binarinės opozicijos yra trupios, kad santykis tarp „aukštosios“ ir „žemosios“ literatūrų, tarp aukštosios kultūros bei subkultūrų yra nepastovus ir kad kultūros ar literatūros tekstai gali iš vienos kategorijos pereiti į kitą. Vakarų literatūroje taip yra atsitikę su J. Joyce'o „Ulysses“, kuris iš pradžių laikytas pornografija, paskui, kintant pažiūrai į erotiką, politiką ir grožį, paverstas aukštąja literatūra. Lietuvių kultūroje panašus pavyzdys tikriausiai būtų kontroversinė A. Škėmos *Balta drobulė*. Nūdienė literatūra dar labiau sujaukė tradicinės kritikos įirtingai ginamą takoskyrą tarp aukštosios ir žemosios kultūrų. Vertinant pagal „transcendentinį“ kanoną, retas kuris iš šiuolaikinių lietuvių prozininkų, kurių romanai apgyvendinti „[t]raukulių, spazmų tampomų hominoidų“, išgražinti kopuliacijų, erekcijų stilistikos“,²⁴ būtų paskirtas amžinybei.

Tradicinis literatūros mokslas bei kultūrinės studijos skiriamos ir požiūriu į autorius, jų reikšmę. Autorius, būdamas teksto šaltinis, suteikia gyvastį, pamatą ir autoritetą tradiciniam literatūros mokslui bei kritikai. Autorius čia – ir literatūros,

ir literatūros mokslo autoriteto ištaka:

„Lietuvių literatūros istorijos yra personalizuotos – autorius stovi savo kūrybos centre, nuo jo į visas puses tiesiasi spinduliai. Negalėčiau šio radialinio principo paneigti, nes, sakysime, epochų, krypčių, žanrų, net stilių organizuojantis principas atrodo labiau dirbtinis, taikomasis, neišvengiamai pritempinėjantis“.²⁵

Kultūrinės studijos, priešingai, tolsta nuo autoriaus autoriteto išcentrintos socialinės produkcijos analizės link: žvelgiama į tokius kolektyvinius kasdienybės tekstus kaip masiniai ritualai, ceremonijos, festivaliai, televizija, spauda, radijas. Čia autorius ne transcendentinis, bet reliatyvus, ne autonomiškas, bet sąlygotas, apibrėžtas kultūros, socialinės grupės, politinių ir klasinių solidarumų. Kokiais būdais subjektai laipsniškai bei materialiai apibrėžiami daugybės organizmų, energijų, medžiagų, troškimų, minčių etc?²⁶ Kokių būdu subjektas-autorė, kaip fiktyvi sukonstruota būtybė, yra pavergiama tiesos diskursų, kurie valdo ne tik jos pasisakymus, bet ir elgesį? Aprašyti subjektą reikia ne išdėstyti jo „transcendentines“ savybes, bet suvokti įpročių, konvencijų, kvalifikacijų, sampratų kompleksą, kuriuo vaduodamasis, subjektas supranta pasaulį.

Atmesdamos autorystės autoritetą, kultūrinės studijos problemina tautinį, klasinį ir lytinį identitetus. Pavyzdžiui, tyrinėdami populiariąją ar masinę kultūrą bei literatūrą, kultūrinių studijų šalininkai analizuoja, kokiais būdais, kokius mechanizmus naudodama, populiarioji kultūra, veikiama institucinių bei diskursyvinių socialinių, semiotinių bei pašamonių režimų, konstruoja moters ir vyro, piliečio ir valkatos, tautos ir visuomenės stereotipus. Kaip patarieji stereotipai cirkuliuoja masinėje šiandienos kultūroje? Kaip žiniasklaidos priemonės, tarp jų ir literatūrinė spauda, gramdosi tų stereotipų pinklėse? Kokiais būdais nauji kultūriniai žanrai – panašūs į lietuviškus serialus bei muilo operas, – skirti istorijos traumų išvargintos visuomenės terapijai, atveria eskapistines fantazijas ir pateikia naujų išgyvenimo bei patyrimo strategijų? Kiekvienas bent šiek tiek prisilietęs prie populiariosios kultūros žino, kad „žemoji“ kultūra nepakenčia užsifiksavusių stabilų tapatybių ir savo pačios

įvaizdžių. Populiariojoje kultūroje į identitetą – moters ar vyro, geidžiančio ar geidžiamo, pasiduodančio ar parduodančio – žvelgiama kaip į nuolatinį procesą.

Probleminti reikia ir pačių disciplinų lytinį identitetą. Tradiciniame literatūros moksle ir kritikoje jis tebėra dominuojančiai vyriškas. Pirmiausia dėl to, kad dominuojantys autoriai – vyrai. Norint sutapatinti autorių ir skaitytoją, visi literatūros mokslo bei kritikos subjektai priverčiami įsivaizduoti esą vyriškos lyties.²⁷ Gal dėl to moterų rašomoje lietuvių kritikoje tiek daug stereotipinių opozicijų vyriškumo ir moteriškumo opozicijų²⁸; nemažai čia ir dejonijų dėl universalių vertybių, dėl dalykų, kurie ne skiria, bet vienija, nors iš tikrųjų tos vertybės – vyriškos, dar iš Švietimo amžiaus paveldėtos, remiamos tokių kategorijų kaip nesikeičianti ir universali „žmogiška prigimtis“, visuotinis racionalumas, amžina vertybė. Moteriškumas ir vyriškumas tokios kritikos natūralizuojami, priimami kaip savaime suprantami: vyras čia – „kietas“, moteris – „minkšta“, vyras – rūstus, moteris – švelni. Užtu mėginus suvokti, kodėl vyriškumo ir moteriškumo konstrukcijos natūralizuojamos, priimamos kaip normatyvinės, visi lyties skirtumai ištrinami, kalbant apie amžinų vertybių hierarchiją, metafizinį autoriaus judesį, transcendentinę įtampą: „Žmogaus individualumas reiškiasi ne konkrečiu įvairumu, o išgrynintu, nuo atsitiktinių apnašų apvalytu bendrumu, sutelktu ne į tai, kas yra visų, o į tai, kas yra virš visų arba anapus visų“.²⁹ Užtu aiškinusis, kaip moterų balsai ir moteriška patirtis yra marginalizuojami kanoniškose literatūros istorijose, tokia kritika užbraukia moteriškų subjektų pozicijas ir skirtumus teiginiais apie humanizmą bei amžinybę. Kitaip ir negalėtų būti, kadangi humanizmas, į kurį taip apeliuojama, grįstas empiristine-idealistine pasaulio interpretacija (žmogus, arba, teisingiau, vyras, čia suvokiamas kaip visų reikšmių, veiksų ir istorijų šaltinis bei pagrindas).³⁰ Vyrišką privilegiją čia pridengia abstraktaus žmogiškumo retorika. Šitokia kritika gali būti teisėtai vadinama falocentrine, bejėgiškumo ženklų pažyminčia ne tik moterį, bet ir vyrą. Pastarasis požiūris visiškai

nepajėgus pripažinti be galo skirtingų patirčių ir subjektyvumų įvairovės. Įvairovės bei skirtumai priimami tik su sąlyga, kad jie bus saugomi ir „balansuojami“ griežto žmogiškų atributų universalumo. Žinia, ir Švietimo amžiaus lygybės bei universalumo idealais moterims buvo žadama laisvė, tačiau su sąlyga, kad jos ištirps nematomumo, savęs abstrahavimo, supanašėjimo su vyriška pasaulio puse fantazijose. Šitam iliuziniam universalizmui kultūrinės studijos priešpriešina laisvę, pasiekiamą pripažįstant skirtumus bei įvairovę.

Garbinant universalumą, absoliutinant aukštosios literatūros kanoną, visa, kas nesiduoda palenkiamą visagaliam kanonui, tampa egzotiška, barbariška, baisu, grėsminga. Prakeikiamos ne tik „tamsiosios“ žmogaus instinktų ir geidulių sferos, bet ir skirtingos kultūros erdvės, kuriose pasikeičiama geismai bei galia. Skundžiamasi, kad į tyrinėtojų žiūros lauką patenka įvairios subkultūros, menkos vertės tekstai, valgių receptai. Ypač įnirtingai spiriamasi prieš populiarią kultūrą ir „mėgėjišką“ literatūrą, nes jos keliančios grėsmę dominuojančiai aukštajai „profesionaliai“ kultūrai.³¹ Atsisakoma naratyvizuoti „contra“ galimybes, pripažinti, kad subkultūrų kultūra ne tik galima įsivaizduoti, bet ir įmanoma išgyventi.

Dažnai literatūros mokslas bei kritika, nusiteikę hegemoniškai, natūralizuoja ir mistifikuoja savo statusą bei diskursą, pabrėždami savą kritinę kalbą, jos tikrumą, turtingumą ir supriešindami tą kalbą su metodų įvaldymu. Akivaizdu, kad savitos kritikos kalbos, savito balso – kaip priešybės „savanaudiškam“ metodui, neturinčiam „vidinės kalbos“ – aukštinimas tėra jau aptarto empiristinio kritikos metodo, tapatinančio patirtį ir žinojimą, priedanga (sąmoninga ar nesąmoninga).³² Kritikuojant požiūrių į literatūrą bei literatūros istoriją margumyną, lietuvių kritikų kalbama apie tai, jog „nebėra bendrų strategijų ir taktikų“.³³ Deja, bendros strategijos ir taktikos dažnai tereiškia tik interpretacijų, istorijos monolitiškumą, tik tą pačią absoliutiniančią save poziciją, savą požiūrį iškeliančią kaip tinkamą modelį visoms kitoms taktikoms. Nes, be abejo, niekas labiau neguodžia

įtvirtintos tvarkos kaip reikalavimas, kad viskam būtų nustatyta aiški riba bei reikšmė.³⁴ Tokiai „vienijančiai“ pozicijai priešintis galima tik kuriant savus kritinius diskursus, naujai apibrėžiant Lietuvos literatūros bei kultūros tyrinėtojo vaidmenį.

Šiuo straipsniu ir buvo mėginama demistifikuoti tradicines diskursyvines strategijas, diskredituoti objektyvumo bei tiesos, autentiškumo bei tikrumo, padarumo bei garbės ideologiją, kuria dangstomi savi interesai, savos (ne)žinojimo versijos. Kultūrinės studijos, kaip „alcheminė“ disciplina, pasirenkanti metodus ir praktikas pragmatiškai, strategiškai, su aiškia savęs reflektavimo nuostata,³⁵ kaip tik ir yra tam pasiryžusios. Kad ir koks būtų analizės objektas – literatūra, žiniasklaida ar masinė kultūra, – kultūrinės studijos siekia kritiškai pažvelgti į tai, kaip objektai, diskursai ir praktikos suteikia galimybių naujoms pilietiškumo bei tautiškumo erdvėms ar jas riboja. Analitiškai dekonstruodami tas erdves ir viešus identitetus, kuriams bei reklamuojamus tiek aukštosios, tiek populiariosios kultūrų, kultūrinių studijų atstovai aiškinasi, kodėl ir kaip kultūra gyvuoja kasdiniame asmenų gyvenime. Analizuojama, kaip kultūrinė bei politinė galios įsisunkia į žmonių elgesį, jų kūną, veiksmus ir požiūrius, į jų diskursus, mokymosi procesus bei kasdienį buvimą.³⁶ Sykiu prisipažįstama, kad kultūrinės studijos atspindi tyrinėtojų istorijas ir interesus, jų darbo sąlygas bei pokyčių galimybes, kurių jie tikisi. Kanonadoms griaudžiant (pamatiniai fetišistinio diskursyvumo įsigarsinimai: riba, literatūros garbė, tabu, vertybių ilgesys, padarumas, transcendentija, dvasia), kultūrinėse studijose klausiami apie tai, kaip kultūrinis pasaulis yra organizuojamas ir gyvenamas. Teirujamasi jos ir apie kanonadų griaudimą. Kam griaudžia kanonados? Graudiems kanonams? Herojiškiems praeities žygiams? Sakralinėms transcendentavimo akimirkoms? Ar žemiškiausiems kasdienybės užsiėmimams, „banalioms“ visuomeninių ir tautinių susitikimų vietoms: kūnui, gastronomijai, higienai, politiškai nepadoriai paskalai, intymiam eksperimentui, roko festivaliams, LIFE'ui, Telšių literatų klubo poezijos

Artūras Tereškinas

ORTHODOX PLEASURES: CONONADS,
TABU, REGIME, BEYOND MARGINS

Summary

The article demonstrates the critical connection to Lithuanian science of literature, traditional strategies of discursivity, which help to hide interests of self over – weakness; the author's patois is directed opposite the "high literature canon", which is hegemonised, absoluted, mystified, when uttered universalism is possession of other discourses and methods. The value politics do not tolerate the popculture, as if was felt the long for the former "general strategies", reasoning about historical monolithic, general limits and meanings (V. Daujotytė works). It's maintained, that there is ability to resist against the such "uniting" position just creating self-critical discourses, modernly determining the role of Lithuanian literature and culture, investigator. It's important to explane, which discourses help to appear for the new political / nationaspace, which models of the fetishistic discursivity limit them, narrow the disperse of general identities.

There are spoken out for the cultural studies as for the way out for new academical perceivities and abilities to self expression.

rinkiniui? Atsakymas: FORTHCOMING.

¹ Foucault M. The Archeology of Knowledge, trans. A. M. Sheridan Smith. New York, 1972. P. 216.

² Foucault M. Power / Knowledge: Selected Interviews and Other Writings. 1972 – 1977, ed. Colin Gordon. New York, 1980. P. 131.

³ Bourdieu P. Language and Symbolic Power, ed. and intr. B. Thompson, trans. Gino Raymond and Matthew Adamson. Cambridge, 1991. P. 94.

⁴ Apie tai žr. Thompson B. Introduction, in: Bourdieu P. Language and Symbolic Power. P. 26.

⁵ Bourdieu P. Language and Symbolic Power. P. 181.

⁶ Apie tai žr. *Eagleton T.* Ideology and Scholarship, in: *Historical Studies and Literary Criticism*, ed. Jerome J. McGann. Madison, 1985. P. 114 – 125.

⁷ Frazė „kultūrinis kapitalas“ pasiskolinta iš garsaus prancūzų sociologo Pierre'o Bourdieu'o žodyno.

Žr. *Bourdieu P.* Ce que parler veut dire: l'économie des échanges linguistiques. Paris, 1982.

⁸ Jau paties Bloomo siūlomas kanonas liudija, kad kanonai apskritai kuriami žmonių, išaugusių apibrėžtoje kultūroje, išugdytų tos kultūros institucijų bei normų. Žodis „kanonas“ yra atkeliavęs iš bibliinių studijų, kur jis reiškė šventų ar sakralinių tekstų, laikomų autentiškais, sąrašą. *Bloom H.* The Western Canon: The Books and Schools of the Ages. New York, 1994).

⁹ Apie varžybas dėl Maironio žr. *mano* Tautos kūnas ir kūno tauta: keletas falologizmų apie Maironio poeziją // *Metmenys*. 1995. Nr. 69. P. 9 – 25; ir *Daujotytės V.* Galima ir negalima literatūros istorija, in: *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų portretai, metodai ir naujovės*, red. Albertas Zalatorius. Vilnius, 1997. P. 10 – 17.

¹⁰ *Daujotytė V.* Galima ir negalima literatūros istorija. P. 10 – 17.

¹¹ *John Frow.* Cultural Studies and Cultural Value. Oxford, 1995. P. 7.

¹² *Easthope A.* The Subject of Literary and the Subject of Cultural Studies, in: *Theory / Pedagogy / Politics: Texts for Change*, eds. Donald Morton, Mas'ud Zavarzadeh. Urbana, 1991. P. 39.

¹³ Kultūrinės studijas praktikoja daug žymių įdomių literatūros mokslininkų. Iš jų galima paminėti anglų Renesanso tyrinėtoją, šekspyristę *Garber M.*, kurios knygas *Transvestizmas* ir *kultūrinės nerimastys* (*Vested Interests: Cross-Dressing & Cultural Anxiety*. New York, 1992) bei *Biseksualumas* ir kasdienio gyvenimo erotika (*Bisexuality and the Eroticism of Everyday Life*. New York, 1995) skaito gana plati auditorija. Remiantis ir aukštos, ir žemos kultūros pavyzdžiais, Garber knygoje kūrybingai analizuojami santykiai tarp asmeninio identiteto konfigūracijų,

kasdienybės žaismo ir kultūrinių reiškinų bei madų. Itin įžvalgi, intriguojanti yra ir amerikiečių literatūros specialistės *Berlant L.* knyga *Amerikos karalienė vyksta į Vašingtoną: esė apie seksą ir pilietiškumą* (*The Queen of America Goes to Washington City: Essays on Sex and Citizenship*. Durham, 1997). Šioje knygoje tyrinėjama tai, kaip identiteto, visuomeniškumo, privatumo, viešumo sampratos įsivaizduojamos, išgyvenamos, patiriamos nūdienėje Amerikoje. Minėtina ir filosofė *Bordo S.*, knygoje *Sutemų zonos: Slaptas kultūrinių vaizdinių nuo Platono iki O. J. [Simpsono] gyvenimas* (*Twilight Zones: The Hidden Life of Cultural Images from Plato to O. J. Berkeley*, 1997), įdėmiai įžvelgianti į daugialypį kultūrinių įvaizdžių veikimą nūdienės kultūrose.

¹⁴ Apie tai žr. *Eashope A.* Op. Cit. P. 33 – 46.

¹⁵ *Ibid.* P. 36.

¹⁶ Apie tai žr. *Daujotytė V.* Galima ir negalima literatūros istorija. P. 10 – 17.

¹⁷ *Daujotytė V. J.* Baltrušaitis – metafizinis poetas // *Metai*. 1998. Nr. 4. P. 109.

¹⁸ *Baliukonytės O.* esė „Virš gūdsties“ rašoma, kad vėlyvesnė A. Kalanavičiaus kūryba „jau pažymėta AMŽINYBĖS ženklų“. „Ir skurdaus, sunkaus, chaotiško gyvenimo materija apvaldoma, įdvasinama pilnutinai, o ardanti, griaunanti žmogų energija sublimuojama, paverčiama tikraja, aukštąja, dieviškąja Meile. apimančia visa...“ *Baliukonytė O.* Virš gūdsties // *Metai*. 1997. Nr. 8 – 9. P. 93.

¹⁹ Apie literatūrinio kanono formavimą žr. *Guillory J.* Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation. Chicago, 1993.

²⁰ *Daujotytė V.* Galima ir negalima literatūros istorija. P. 15.

²¹ *Daujotytė V.* Išgirsti ir būti išgirstam // *Literatūra ir menas*. 1998. Nr. 24 P. 3.

²² Visiškai absurdišku galima laikyti tokį „istoristinį“ kritikės teiginį: „Dabarties istorija yra prieštaringa sąvoka. Istorija neturi dabarties. Dabartis — istorijos“. *Daujotytė V.* Darbštumas ir skubėjimo kaina: keturios nuomonės apie *Kubiliaus V.* XX amžiaus literatūrą // *Metai*. 1996. Nr. 1. P. 77.

²³ *Easthope A.* Op. Cit. P. 38

²⁴ Frazės iš *Daujotytės V.* Literatūros garbė //

Metai. 1996. Nr. 11 – 12. P. 3.

²⁵ *Daujotytė V.* Galima ir negalima literatūros istorija. P. 14.

²⁶ *Foucault M.* Power / Knowledge. P. 97.

²⁷ Apie panašią situaciją anglų ir amerikiečių kritikoje žr. *Easthope A.* Op. Cit. P. 39 – 41.

²⁸ Geras pavyzdys — sunkiai paaiškinamos eilutės su stereotipine moteriškumo bei vyriškumo vartoseną: „Iš pirmo žvilgsnio gal labiausiai tinkantys jo [poeto Antano Kalanavičiaus] stiliui epitetai: SUNKUS ir KIETAS. Tačiau tuo pat metu jis: ŠVELNUS, SUBTILUS, net moteriškas. Nors tai vyriška poezija tikrąja žodžio prasme”. *Baliukonytė O.* Op. Cit. P. 90.

²⁹ *Daujotytė V.* J. Baltrušaitis – metafizinis poetas. P. 104.

³⁰ Apie tai žr. įžvalgią ir įtakingą knygą *Belsey C.* Critical Practice. London, 1980.

³¹ Nors randasi ir ironiško atlaidumo mėgėjiškai kultūrai. Štai apie Telšių literatų klubo eilėraščių rinkinį pasakoma: „Bet gražiausias šio rinkinio eilėraštis yra paskutiniuose puslapiuose – „Padėkos Žodis” Telšių rajono gyventojams, aukojusiems pinigų šiai knygai išleisti – 74 žmonės! Kas yra daroma pačių žmonių, laisvai pasirenkamai, kultūrai negali būti neprasminga”. *Daujotytė V.* Iš anketos „Dabartinė lietuvių poezija. Tendencijos ir perspektyvos” // Metai. 1998. Nr. 4. P. 90. Pagaliau!

³² Mano teiginius puikiai iliustruoja dalis dabartinės lietuvių literatūros kritikos pavyzdžių. Geriausiai mistifikacijos ir natūralizacijos procesai artikuliuojami *V. Daujotytės* kritiniuose straipsniuose. Kai kurie terminai, pavyzdžiui, „vidinė kalba”, „metodo savanaudiškumas”, paimti iš jau minėto jos straipsnio. *Daujotytė V.* Išgirsti ir būti išgirstam. P. 3.

³³ Apie tai žr. *Daujotytė V.* Galima ir negalima literatūros istorija. P. 15.

³⁴ Apie tai žr. *Johnson B.* A World of Difference. Baltimore, 1987. P. 30 – 31.

³⁵ *Grossberg L.* Introduction, in: Lawrence Grossberg, Cary Nelson and Carla Treichler, eds. Cultural Studies. New York, 1992. P. 2.

³⁶ *Foucault M.* Power / Knowledge. P. 39.